

Jordán Gyula:

A kínai reformfolyamatot kísérő ideológiai áramlatok és viták 1979-től napjainkig (I. rész)

A két részből álló tanulmány azokkal az ideológiai áramlatokkal foglalkozik, amelyek a reformidőszakban a legjelentősebb hatást gyakorolták. (Az áttekintés természetesen semmiképpen sem tekinthető teljesnek.)

Az első részben először két olyan ideológia bemutatására kerül sor, amely a hatalom magatartását, felfogását lényegében az egész reformidőszakban meghatározza, illetve befolyásolja: ezek a pragmatizmus és az ún. békés evolúció elleni harc. Ezt követően két olyan irányzattal foglalkozom, amelyek jelentkezésénél, illetve befolyásának alakulásánál az 1989-es Tienanmen téri véres események képezték a fő határvonalat: a neo-autoritarianizmus és a neo-konzervativizmus. Ezek a hatalmi elitet is elérő áramlatok azonban nem váltak olyan általánosan követett irányzattá, mint a megelőzőek.

A második rész legnagyobb terjedelemben a nacionalizmussal foglalkozik, amit indokoltta tesz az, hogy általános megítélés szerint nemcsak a hatalom, hanem a kínai tömegek gondolkodását leginkább ez jellemzi és befolyásolja. Történelmi előzményeinek rövid bemutatása után különböző gondolati alapjait és megnyilvánulási formáit tekintem át. Végül röviden érintem a liberalizmus, illetve a szociáldemokrácia kérdéskörét, amelyek közül csak az utóbbi jelentkezik a hatalom szintjén.

A második rész a Kül-Világ 2008/1. számában fog megjelenni.

Bevezetés

Kínában az 1970-es évek végén elindított reformfolyamat az egész világ figyelmét felkeltő eredményeket hozott. Ekkora méretű gazdaság ilyen huzamos időn keresztül még sohasem produkált, a több mint két évtized átlagában közel 10%-os növekedési ütemet. Gyökeresen megváltozott Kínának a világhoz való viszonya is, a „nyitás” politikájának jegyében – szakítva korábbi önizolációs gyakorlatával – bekapcsolódott a világgazdaság vérkeringésébe, és megnövekedett gazdasági súlyára támaszkodva a világpolitika egyre aktívabb tényezőjévé vált.

* Jordán Gyula ny. docens, történész. Kutatási területe Kína XX. századi története különös tekintettel a reformidőszakra.

A külföldi tőke, különösen 1992 óta, óriási tömegben áramlik az országba, 2002-ben például a világon a legtöbb működőtőkét fogadta, megelőzve az Egyesült Államokat is.

A reformfolyamat az első nagy sikereket a mezőgazdaságban produkálta, ahol a kommunarendszert felváltotta a „családi termelési felelősségi rendszer”, ami lényegében az egyéni gazdálkodáshoz való visszatérést jelentette, anélkül azonban, hogy a föld magántulajdonjogát megkapták volna a parasztok. Az átfogó reformok azonban a mezőgazdaságon kívül minden más területet is érintettek, az alapvetőnek tekinthető iparon túl az elosztási, pénzügyi, társadalombiztosítási stb. szektorokat is. A reform a vállalatokat önálló, piaci körülmények között működő, a kormányzati beavatkozástól független gazdasági egységgé kívánta átalakítani, amelyek felelősek nyereségükért és veszteségükért. Az állami vállalatok privatizációjának gondolata a reformidőszak kezdetén fel sem merült, sőt határozottan elutasították, az 1990-es évek közepe tájára azonban a kínai vezetés eljutott a privatizáció korlátozott körű, majd egyre általánosabb gyakorlattá váló elfogadásáig, miközben maga a fogalom használata nem nyert polgárjogot.

A látványos eredmények mellett már az 1980-as évek második felére komoly feszültségek és válságjelenségek is érzékelhetővé váltak, amelyek legáltalánosabb okát a reformálódó, új elvek szerint működő, és a vele még együtt élő, régi gazdasági, társadalmi viszonyok közötti ellentmondások képezték. A gazdaság visszatérően túlfűtötté vált, megugrott az infláció, a központilag szabályozott és a piac által orientált árak egyidejű jelenléte óriási visszaélésekre adott lehetőséget, hatalmas méreteket öltött a hivatali korrupció. A társadalom tűrőképességét erősen próbára tevő mértékben megnöttek a jövedelemkülönbségek, az évtizedekig a biztos munkahelyhez szokott embereket megrázta az ismételten megjelenő munkanélküliség stb. A feszültségekre és ellentmondásokra hagyományos szerepének megfelelően az értelmiség, a diákság reagált a legérzékenyebben, amely már a reform első évtizedében az elméleti tevékenység mellett petíciókkal, tüntetésekkel is többször jelét adta elégedetlenségének. Ez a réteg figyelt leginkább a világban zajló eseményekre, különösen a kommunista országokban, a Szovjetunióban tapasztalható változásokra (peresztrojka, glasznosztj), instabilitásra. A belső és külső tényezők együttesen vezettek 1989 tavaszán a demokratikus megmozduláshoz, amelyet ellenforradalmi lázadásnak bélyegeznek, és amely június 4.-én a Tienanmen téri mészárlásba torkollott.

A reformok azonban, bizonyos megtorpanás, lefékezés után folytatódtak és különösen 1992-től vettek újabb lendületet, amelyet kétségtelenül ösztönzött a kommunista rendszerek összeomlása, a hasonló sors megelőzésének szándéka is. Már akkor elég világos volt, hogy a

kínai vezetés bizonyos mértékig kényszerpályára került, hatalma, a rendszer legitimitása fokozódó mértékben a gazdaság teljesítményéhez, a prosperitáshoz van kötve, ezt pedig csak a reformok folytatása biztosíthatja.

A reformok elindításakor a gazdasági mellett a politikai reformok szükségességét is megfogalmazták, ezen a téren azonban a változások messze elmaradtak a gazdaságiaktól. Ezeknek tulajdonképpen már 1979-ben erős korlátokat szabott és gátat állított Teng Hsziao-ping a négy alapelv megfogalmazásával, amelyhez Kínának úgymond a modernizáció egész folyamata során ragaszkodni kell: a szocialista út, a proletárdiktatúra, a kommunista párt vezető szerepe, a marxizmus-leninizmus és Mao Ce-tung gondolatai. Természetesen nem beszélhetünk abszolút változatlanságról, a maói időszak totalitárius rendszere autoritárius állammá alakult át, amely változatlanul korlátozza a szabad véleménynyilvánítást, számos szabadságjog érvényesülését, minden rendelkezésére álló eszközzel akadályozza független, autonóm politikai-társadalmi szervezetek létrehozását, a politikai pluralizmus minden megnyilvánulását.

A reform eredményeként ugyanakkor olyan társadalmi csoportok és erők jelentek meg, amelyek érdekeltek a politikai változásokban, érdekeik szervezett vagy informális módon való érvényesítésében (magánvállalkozók, új gazdagok, megerősödő középrétegek, másként gondolkodók stb.). A politikai változások további komoly gátját jelenti a vezetés által a társadalmi-politikai stabilitásra helyezett hangsúlyt, amely nagymértékben kihasználja a kínai tömegekben mélyen lakozó félelmet a káosztól, a rend megbomlásától.

Az autoritárius irányítás alatt a gazdaság jelentős része már piacgazdasági, jórészt kapitalista elvek alapján működik. A szocializmus fogalma fokozatosan kiüresedett, bár természetesen változatlanul megmaradt fő hivatkozási alapnak és legitimáló tényezőnek. A profit, a piac, a gazdasági hatékonyság sokkal többször kerülnek szóba, mint a lényegében már elfeledett osztályharc, a kommunizmus vagy az internacionalizmus. A társadalom, az emberek figyelme elsősorban a gazdasági jólét, az életszínvonal, a pénzszerzés problémáira összpontosul, és mind kevésbé kényszerítik őket arra, hogy az ideológiával, a politikával foglalkozzanak. A vezetés is szinte sugallja ezt az apolitikus magatartást, amely mindaddig jellemző marad, amíg az emberek gazdasági helyzetük javulását, vagy legalábbis biztonságát remélhetik. Az abszolútnak semmiképpen sem tekinthető apolitikusság, az ideológiai problémáktól való távolság tartás végképp nem jellemző az értelmiségre, az akadémiai körökre, amelynek tagjai az egész reformidőszak során a legkülönbözőbb értelmező és magyarázó irányzatokkal, vitakérdésekkel léptek fel. Ezek időnként igen kritikusan, a rendszer

felfogásától igen távolságtartó módon foglaltak állást, így a hatalom részéről is eltérő fogadtatásra találtak.

Miközben világszerte élénk érdeklődés kíséri a kínai reformidőszak gazdasági eredményeit, nagy számban születnek elemzések Kína gyors felemelkedésének a világpolitikára, a nemzetközi erőviszonyok változásaira gyakorolt hatásairól, összehasonlíthatatlanul kevesebb figyelmet kapnak – a nacionalizmus eluralkodását leszámítva – az egész folyamatot végigkísérő ideológiai viták, áramlatok. Holott a reformok eredményeként pluralizálódó és differenciálódó társadalom, a hatalomgyakorlás némileg enyhültebb viszonyai között megteremtette a háttérét különböző nézetek, eszmei irányzatok jelentkezésének. A hatalom képviselői között a rendszer ideológiai alapjának számító, és rituálisan emlegetett marxizmus-leninizmus, Mao gondolatai stb. mellett – már csak a reformokhoz való eltérő viszonyuk okán is – különböző nézetek fogalmazódnak meg, illetve ilyeneket tesznek magukévá. Emellett az alkotó értelmiség is, amely érzékenyen reagál a világban jelentkező gondolati, eszmei áramlatokra, szintén különböző – nem egy esetben a hivatalostól eltérő – nézeteket, ideológiákat fogalmaz meg. Az egész problémára rányomja bélyegét az a diszkrepancia, ami a gazdasági reformok dinamikus haladása és a politikai rendszer igen lassú változása között fennáll, és egyre nagyobb feszültségeket kelt. Írásommal az volt a célom, hogy némi képet adjak ezekről a szellemi mozgásokról, amelyek talán alaposabbá, ugyanakkor árnyaltabbá teszik Kínára vonatkozó ismereteinket.

A két részből álló tanulmány azokkal az ideológiai áramlatokkal foglalkozik, amelyek a reformidőszakban a legjelentősebb hatást gyakorolták. (Az áttekintés természetesen semmiképpen sem tekinthető teljesnek.) Az *első részben* először két olyan ideológia bemutatására kerül sor, amely a hatalom magatartását, felfogását lényegében az egész reformidőszakban meghatározza, illetve befolyásolja: ezek a pragmatizmus és az Ún. békés evolúció elleni harc. Ezt követően két olyan irányzattal foglalkozom, amelyek jelentkezésénél, illetve befolyásának alakulásánál az 1989-es Tienanmen téri véres események képezték a fő határvonalat: a neo-autoritarianizmus és a neo-konzervativizmus. Ezek a hatalmi elitet is elérő áramlatok azonban nem váltak olyan általánosan követett irányzattá, mint a megelőzőek.

A *második rész* legnagyobb terjedelemben a nacionalizmussal foglalkozik, amit indokoltta tesz az, hogy általános megítélés szerint nemcsak a hatalom, hanem a kínai tömegek gondolkodását leginkább ez jellemzi és befolyásolja, Történelmi előzményeinek rövid bemutatása után különböző gondolati alapjait és megnyilvánulási formáit tekintem át. Végül

röviden érintem a liberalizmus, illetve a szociáldemokrácia kérdéskörét, amelyek közül csak az utóbbi jelentkezik a hatalom szintjén.

Pragmatizmus

Általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a reformidőszakban a kínai vezetés meghatározó részének – élén Teng Hsziao-pinggel – magatartását, felfogását a pragmatizmus jellemzi. Teng pragmatizmusának egyik igazolásaként idézik még 1962-ben tett kijelentését, amely szerint „mindegy, hogy a macska fekete vagy fehér, ha megfogja az egeret, jó macska.” Ez tulajdonképpen azért vált ilyen ismertté és nevezetessé, mert a „kulturális forradalom” alatt többek között erre való hivatkozással váltották le és üldözték a szélsőbalosok. Teng és utódai a gazdasági reformokkal, a pragmatikus és liberális gazdaságpolitikával nem egyszerűen csak a maói időszaktól örökölt válsághelyzetet és viszonylagos elmaradottságot kívánták kezelni, hanem szemük előtt ugyanaz a cél lebegett, mint ami több mint száz éve minden kínai vezető vágyálma volt, függetlenül az általa képviselt rendszertől és politikai felfogástól: Kína régi nagyságának, fényének visszaszerzése és világhatalmi tényezővé tétele. A császári időszak utolsó évtizedeiben ez ugyanúgy célkitűzés volt, mint Szun Jat-szen, Csang Kaj-sek és Mao Ce-tung számára. Kína potenciális nagyhatalmi jellegét ismerték el azzal, hogy a II. Világháború során a négy nagy szövetséges egyike lett, ezt szimbolizálta az ENSZ Biztonsági Tanácsában neki juttatott állandó tagság. A tényleges gazdasági, katonai ereje és helyzete, illetve potenciális lehetőségei és nagyhatalmi ambíciói közötti szakadék felszámolása volt az 1949 utáni kommunista vezetés fő szándéka. Mao ezt a feladatot a lehető legrövidebb idő alatt a racionalitást figyelmen kívül hagyó ütemgyorsításokkal, „ugrással” akarta végrehajtani. Vezetése alatt óriási erőfeszítések és mérhetetlen emberi szenvedés árán az ország gazdasága nagy fejlődést mutatott, nukleáris hatalommá vált, de inkább csak saját múltjához képest lépett jelentősen előre, a világ fejlett részéhez viszonyítva a lemaradása csak kevéssé csökkent.

A Mao utáni vezetés az ország modernizálásának sokkal eredményesebb és hatékonyabb megoldási útjait választotta, amelyek Kínát valóban közelebb vitték az áhított célhoz. Ezek a reformok azonban nem egy eleve részletesen kidolgozott stratégiát követtek, hanem a fokozatos, lépésről lépésre történő reformálás módszerével haladtak. Különösen az első időszakban volt jellemző, hogy kísérletekkel próbálták ki az új megoldásokat, módszereket, majd az eredményesnek bizonyultakat széles körben elterjesztették. A vezetés felfogását, az alkalmazott módszereket személetesen tükrözte az „átkelni a folyón, kitapogatva a köveket”

metafora. Azt is hozzátehetjük azonban, hogy nemcsak a víz alatti „kövek” körvonalai voltak bizonytalanok, hanem a „folyó túlsó partja” is, vagyis jórészt hiányzott annak részletes kidolgozása, elméleti felvázolása, hogy milyen társadalmi, gazdasági rendszer, formáció létrehozása a cél. (A „szocialista piacgazdaságot” mint cél-megjelölést is csak a 90-es évek elején fogadták el.) A modernizálásra illetve a szocializmusra való állandó utalás ezt nem pótolhatta.

A pragmatizmus formálódásának Kínában hosszú előtörténete van, már a császári időszak reformereinél jelentkezett, akik az ország félgymarmati, megalázott helyzetében keresték egy eredményes fejlesztési stratégia megvalósításának lehetőségeit.¹ Az egyik sokat idézett megfogalmazás Csang Csi-tung konfuciánus reformer tudós-hivatalnoktól származik, aki nemzeti fejlesztési ideológiaként és stratégiaként javasolta: „a kínaiak a lényegben, a Nyugat az alkalmazásban”, azaz, érthetőbben és bővebben: „a kínaiak tanítják a lényegi elveket, a nyugatiak tanítják a gyakorlati alkalmazást”. Ez egyrészt tartalmazta a kínaiaknak a civilizációs felsőbbrendűségükbe vetett meggyőződését a „lényeg” tekintve, másrészt szemben állt a neo-konfuciánus felfogással a „lényeg” és az „alkalmazás” egységére vonatkozóan. Mindazonáltal pragmatikus megközelítésével – amely el tudta képzelni Kína modernizációját, és a Nyugattól bizonyos értelemben felfogott tanulást, a kínai kulturális identitás elvesztése nélkül – nagy hatást gyakorolt a kortárs kínai elitre és politikájára.² Más dolog, hogy Csang pragmatikus megközelítését a konzervatívok azért bírálták, mert túl messzire ment a nyugati technológia és tudomány elismerésében, míg a forradalmi elit kevesellte radikalizmusát, mivel túl sokat kíván megtartani a hagyományos szellemből.³

A nemzetiek olyan befolyásos vezetői, mint Szun Jat-szen, majd Csang Kaj-sek ezzel szemben hangsúlyozták a konfuciánus hagyományt, amelynek fontos szerepet szántak a kínai szellem megújításában, hogy ellen tudjon állni a nyugati imperializmusnak és eszmerendszerének. Szun számára (de Mao számára is) nyilvánvaló volt, hogy a külföldi eszmék és dolgok kölcsönvételét a kínai célok szolgálatába kell állítani. Szun a gyakorlati alkalmazás kritériumának fontosságát hangsúlyozta: „Nem dönthetjük el, hogy egy eszme jó vagy sem anélkül, hogy ne látnánk a gyakorlatban. Ha az eszmének gyakorlati értéke van

¹ Ko, Sung-bin: *China's Pragmatism as a Grand National Development Strategy: Historical Legacy and Evolution. Issues and Studies* No. 37. (2001. november-december). pp. 1-28.

² A kérdéshez ld: Fairbank, John K. - Kwang-ching Liu (szerk.): *The Cambridge History of China*. Caves Books, 1989, pp. 199-201.

³ Az utóbbiak törekvése az általános nemzeti reformra aztán a „május 4 mozgalomban” kulminált, amikor jelentős részük totálisan elutasította a konfuciánus értékeket és etikát. Ők és a szocialisták a régi értékektől és gondolatoktól való teljes megszabadulásra törekedtek, egy „kínai reneszánszra”.

számunkra és a világ számára, jó, ha az eszme nem használható, nem jó.”⁴ Ezzel az időnként ellentmondásos, inkohereus megközelítést eredményező pragmatizmussal Mao is egyetértett, annak ellenére, hogy vele kapcsolatban elsősorban doktriner, az ideológia és a politika elsőbbségét hirdető felfogást szokták emlegetni. Mao 1937-ben „A gyakorlatról” címen írt elméleti munkájában többek között már kifejtette a később Tengék által favorizált megállapítást: „Az igazság kritériuma a gyakorlat.”⁵

Számos egyéb, itt nem említett, pragmatikus nézet és fejtegetés jelezte, hogy Teng Hsziao-pingnek és követőinek volt mire támaszkodni és hivatkozni pragmatikus álláspontjuk kialakításánál. Teng esetében nincs szó valamiféle ideológia-ellenességről, de úgy látta, hogy amikor az ideológia betöltötte hivatását, segítette kivívni a győzelmet a forradalomban, többé nem kell elsődleges szerepet játszania, vagyis „az ideológia szolgálja a gazdaságot”, míg a maói ortodoxiában „az ideológia van parancsnoki pozícióban”. Teng tehát egyfajta „pragmatikus ortodoxiát” tett magáévá, amely nemcsak tartalmában különbözött a balosokétól, hanem abban is, hogy az ideológiai szempontokat többé nem kívánta az élet minden területén érvényesíteni. Mint a négy alapelvvel is jelezte, nem utasította el a marxizmus-leninizmust, sőt Mao Ce-tung gondolatait sem, de hasonlóképpen kitarzott a szocialista (kommunista) jövő mellett is.⁶ A marxista klasszikusokhoz tértek vissza, amikor megerősítették a gazdaság elsőlegességét a politika felett, de a Maóék által szintén a marxizmusra visszavezetett szélsőséges egyenlősít és a kereskedelem és piac ellenes bírálatokat helyettesítették a szocialista piacgazdasággal. A jövőt lényegében a modernizációban jelölték meg, de elsődleges gondjuk a létező politikai vezetés fenntartása, az alapvető rendszer struktúrák megőrzése. Ezt a stabilitás fontosságának hangsúlyozása testesíti meg, miközben tisztában vannak azzal, hogy ez csak a reformok folytatásával, vagyis az állandó változással érhető el.

Paradox módon egy lényeges elméleti tételt is a pragmatizmus szolgálatába állítottak, vagy talán inkább a pragmatizmus szükségletei hívták életre: több év előmunkálata után 1987-ben a XIII. pártkongresszus elfogadta azt, hogy Kína a szocializmus kezdeti szakaszában van, és (1949-től számítva) száz évig ebben a szakaszban marad. A szakasz fő feladata az elmaradottság felszámolása, egy magasan fejlett árugazdaság létrehozása, és ennek érdekében végig ragaszkodni kell a reform és a nyitás politikájához.⁷ A tézis – minden ortodoxiája mellett – politikai, gazdasági téren is nagyfokú mozgásszabadságot biztosított a vezetés számára.

⁴ Idézi: Bergère, Marie-Claire: *Sun Yat-sen*. Stanford University Press, 1998, p. 354.

⁵ Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. Szikra, 1952, pp. 545-573. idézet: p. 565.

⁶ Womack, Brantly: The Problems of Isms: Pragmatic Orthodoxy and Liberalization in Mainland China. *Issues and Studies*, No. 30. (1994. december), pp. 1-21.

⁷ *Kínai Kommunista Párt XIII. kongresszusa. 1987. október 25. - november 1.* Kossuth, 1988, pp. 17-26.

Lehetővé tette a reformlépések széles körét, amelyek számára kényelmes ideológiai háttérrel és hivatkozási alapot nyújtott. Többek között ez segítette a legkülönbözőbb tulajdonformák elfogadtatását, a magántevékenység széleskörű engedélyezését, a külföldi tőke beengedését stb., a korábban kizárólagos szocialista tulajdonviszonyok helyett. Végso soron erre való hivatkozással nyithattak teret a különböző elosztási formáknak, a szocialista elv, a munka szerinti elosztás mellett. Megjelenhettek a nem saját munkából szerzett jövedelmek, a részvények osztaléka, a magánvállalkozók profitja, amelyek korábban a kapitalista kizsákmányolás szinonimáiként szerepeltek. Bel- és külpolitikailag ez tette lehetővé végso soron a szocializmus és a kapitalizmus totális szembeállítását és konfliktusait hangoztatása helyett a kölcsönös függőség és kooperáció elfogadását, „kapitalista” módszerek alkalmazását a munkaszervezéstől a gazdaságirányításon át a bérezésig. Ma már azonban ezt az általános hivatkozási alapot sem nagyon emlegetik, nem tartják szükségesnek a bíbelődést ilyen elméleti tételekkel, vagy pontosabban – mint látni fogjuk – a gyakorlathoz, a mai helyzethez közelebb álló tételekre teszik a hangsúlyt (ld. pl. a három képviselő).

Hasonlóan a pragmatizmus kifejeződéseként is értelmezhető egy másik szólam: „a sajátosan kínai színezetű szocializmus” vagy „szocializmus kínai jellegzetességekkel”. Ma már az életnek, a gazdaságtól az oktatáson és kultúrán át a katonai kiképzésig nincs olyan területe, amellyel kapcsolatban ez ne hangozna el, lényegében kényelmes hivatkozási alapot nyújtva bármely alkalmazni kívánt megoldásra, módszerre vagy tételre. A vezetésnek nem kell „fárasztania magát” elméleti tételek és igazolások keresésével, hanem egyszerűen kijelentik, hogy az megfelel a kínai jellegzetességeknek. És túl azon, hogy a szocializmus értelmezésével, lényegi tartalmi jegyeinek kidolgozásával adósok maradnak, ezek a sokat emlegetett kínai jellegzetességek sem konkretizáltak, így lényegében bármivel kapcsolatban használhatók. Röviden, ez is egyik jeleként fogható fel az ideológiai térvesztésének, amely a vezetésnél sokkal általánosabban jellemzi az egész társadalom felfogását.

Nemcsak a „kínai jellegzetességek” valamiféle meghatározásával, körülírásával maradnak adósok, lényegében nem tisztázzák a szocializmus tartalmát, értelmezését sem, túl azon, hogy az lényegesen eltér a maó idószak alatt felfogott szocializmustól. A tenger reformok iránt elkötelezett és a szocialista meggyőződést változatlanul magáénak valló egyik szerző a következő pontokban foglalta össze Teng Hsziao-ping szocializmusának alapvető tételeit.⁸ A

⁸ 1./ a dogmatikus felfogás elutasítása a marxista örökséget illetően, hasonlóképpen az idegen tapasztalatok másolását; törekvés saját út követésére; 2./ a szocializmus rövid idó alatti felépítésének elutasítása, egy hosszú és fokozatos átmenet magáévá tétele; 3./ elsődendű feladat a termelőerők fejlesztése, a munka súlypontjának áthelyezése a gazdasági építésre; 4./ a gazdasági struktúra reformálása és szocialista típusú piacgazdaság megteremtése; 5./ széleskörű kapcsolatok a külvilággal, más országok eredményeinek felhasználása; 6./ ragaszkodás

lényegében pontosnak tekinthető felsorolásból aligha lehet sokat megtudni a „kínai szocializmus” mibenlétéről. Teng sokkal inkább gyakorlati, módszertani útmutatásokat, semmint átfogó elméletet fogalmazott meg. Ezért is fogadta Kínán kívül eléggé általános értetlenkedés és furcsálkodás, amikor Tenget, a kiemelkedő pragmatistát, Kínában már életében elméletéért hozsannázták, halála után „elméletét” a marxizmus és Mao eszméi mellé emelve kanonizálták.

Az ideológia leértékelődését, bizonyos értelemben vett háttérbe szorulását ugyanakkor tévedés és félreértés lenne abszolutizálni. Ez jól tetten érhető például akkor, ha valaki a rendszer által kanonizált ideológiai tételekkel szemben lép fel nyilvánosan, különösen, ha ennek még szervezeti keretet is próbál teremteni. A reform és a nyitás politikája következtében már igen korán jelentkeztek fenyegető jelenségek és felfogások a rendszerre és a pártra nézve. Ezt jelezte, hogy már 1982-ben, a párt XII. kongresszusán a párt akkori főtitkára, Hu Jao-pang, aki beszámolójában hosszú fejezetet szentelt a szocialista szellemi civilizáció létrehozásának, bírálva a negatív és veszélyes jelenségeket:

„Ha elhanyagoljuk azt a nagy feladatot, hogy a kommunista ideológia alapján az egész társadalom építse a szocialista szellemi civilizációt, akkor az emberek egyoldalúan értelmezhetik a szocializmust, figyelmük csupán az anyagi civilizáció építésére, sőt az anyagi javak hajhászására szorítkozhat”. A veszélyt abban jelölte meg, hogy ebben az esetben a társadalom „képtelen lesz ellenállni a különféle bomlasztó tényezők eróziójának, sőt a torz fejlődés és az átvedlés útjára tévedhet”.⁹

Hasonló szellemben foglalkozott a szellemi civilizáció építésével Teng Hsziao-ping 1985-ben a párt országos értekezletén, amikor kijelentette:

„...határozottan meg kell akadályozni a nemkívánatos szellemi termékek létrehozását, behozatalát és terjesztését. Eltökélten szembe kell szegülnünk a polgári liberalizmussal, vagyis a tőkés út népszerűsítésével.”¹⁰

A „szocialista szellemi civilizációt” fenyegető egyik veszélyforrás a nyitási politikával összefüggésben jelentkező „burzsoá liberalizmus” és „szellemi szennyeződés”, ami alatt elsősorban a külföldről beáramló egészségtelennek ítélt ideológiai és politikai tendenciákat

a négy alapelvhez; 7./ tudományos alapú közelítés a szocializmus építésének problémáihoz, tartózkodni a szélsőségektől; 8./ figyelmet fordítani a kommunista párt belső tevékenysége korszerűsítésére. Gyeljuszin, L.: *Kitaj: polveka – dve epohi*. IV-RAN, 2001, pp. 140-141.

⁹ A konzervatív erők megnyugtatása mellett ez egyúttal tükrözte a pragmatikus reformerök meggyőződését is. *A Kínai Kommunista Párt XII. kongresszusa. Peking, 1982. szeptember 1-11.* Kossuth. „zárt kiadvány”, é. n.p. 32.

értették. Ezek ellen különösen az 1980-as években indítottak visszatérő kampányokat. (A 90-es években sok szempontból azonos funkciót töltenek be a nacionalizmus jegyében jelentkező megnyilvánulások). A „burzsoá liberalizmust”, mint olyan sok más címkét az 1949 utáni Kínában, „gumikategóriaként” használták, amely alkalmas volt nemcsak a párttal és a szocializmussal szembenálló nézetek támadására, hanem a rendszer tényleges hibáit, visszaéléseit bírálók megbélyegzésére is, a konzervatívok részéről pedig az egész reformpolitika megkérdőjelezésére.

Harc a „békés evolúció” ellen

A békés evolúció koncepciója még az 1950-es években merült fel, amikor a nyugati világban általános volt a félelem a kommunizmus terjeszkedésétől. John Foster Dulles amerikai külügyminiszter ezzel kapcsolatban egy 1958-as beszédében javasolta, hogy a Nyugat a szovjet és a kínai kommunizmussal szemben alkalmazzon egy békés stratégiát az ottani rendszerek megváltoztatására, megdöntésére.¹¹

A kijelentéseket és a békés evolúció stratégiáját Mao Ce-tung komoly fenyegetésnek tartotta, ez is befolyásolta abban, hogy Kínát elzárta a külvilággal való kapcsolatoktól, miközben visszatérő kampányokat folytatott a revizionisták és a „kapitalista úton járók” ellen. Egy kínai cikk 1990-ben visszaemlékezve így jellemezte azt az időszakot:

„A nyugati burzsoázia békés evolúció stratégiája kevés lehetőséget talált a beszivárgásra, amikor országunk bezárkózott a szüntelen osztályharc napjaiban. A békés evolúció befolyása az értelmiségiek ideológiájára abban az időben abszolút minimális volt. Minden csere felfüggesztése a külvilággal megakadályozta a nyugati világot az ideológiai és kulturális behatolásban, emberei felhasználását a szabadság magjainak terjesztésében.”¹²

A reform és különösen a nyitás politikájával a helyzet gyökeresen megváltozott, a nyugati és főleg az amerikai befolyás áthatóvá vált az élet minden területén. A KKP vezetés közvetlen fenyegetésnek érzi a békés evolúció összeesküvését Kína ellen, mindenekelőtt az Egyesült

¹⁰ *A Kínai Kommunista Párt Országos pártértekezlete. 1985. szeptember.* Magyar Külügyi Intézet, 1986. p. 86.

¹¹ Dulles egyrészt bízott abban, hogy a rendszerek belső konfliktusai, hatalmi harcok fokozódnak, másrészt azt javasolta, hogy a Nyugatnak az emberek közötti kapcsolatok bővítésére, a kulturális és tudományos cserék növelésére kell törekedni, és minden más békés eszközzel befolyást gyakorolni a kommunista rendszerekre. A kommunista rendszerek megváltoztatása a békés evolúción keresztül az Egyesült Államok külpolitikájának meghatározó stratégiájává vált a Szovjetunióval és a Kínával kapcsolatos külpolitikájában. Wen-hui Tsai: *New Authoritarianism, Neo-Conservatism, and Anti-Peaceful Evolution: Mainland China's Resistance to Political Modernization. Issues and Studies*, No. 28. (1992. december), pp. 8-18.

¹² Uo. pp. 9-10.

Államok részéről. A veszélyérzet különösen felerősödött a kommunista rendszerek összeomlását követően, hiszen igazolódott, hogy ezek a rendszerek valóban átalakulhatnak, sor kerülhet a „kapitalizmus restaurációjára”, továbbá a kínai vezetés meggyőződése, hogy ez – és különösen a Szovjetunió felbomlása – nem a rendszerek életképtelenségének és belső ellentmondásainak volt a következménye, hanem a külső ellenséges, bomlasztó tevékenységé. Működő doktrínaként értelmezték az amerikaiak új világrendről szóló retorikáját, amely az egész világra, azon belül Kínára, rá akarja kényszeríteni a saját értékeit és eszméit. Ennek megnyilvánulásaként értelmezték az emberi jogokra, a demokráciára irányuló bírálatokat, a kereskedelem területén számos forrásból származó vitákat, a média és a kulturális, tudományos cserék egyes megnyilvánulásait stb.

Az 1989-es diáktüntetések és demokratikus mozgalom tényleges okaival, az értelmiség, de részben az egész népesség csalódottságával és elégedetlenségével a kínai vezetés tisztában volt. Ezért is mondta a véres leszámolást követően, június 9-én Teng Hsziao-ping: „Ez az incidens határozottan közeledett, elkerülhetetlen volt.” Ugyanakkor a mozgalmat elsősorban a külső erők hatásának tulajdonította.¹³

A rendszer a vallási tevékenység, a hitélet megélénkülésében, és így a kommunista ideológia befolyásának csökkenésében is a békés evolúció erőit gyanította. A kommunista hatalomátvétel kezdetétől Mao a vallást „puskák nélküli ellenségként” kezelte. Érthető módon ezt elsősorban a nyugati eredetű vallásokra vonatkoztatta. Különösen veszélyesnek ítélte a katolikus egyházat, hiszen annak tagjai egy külső hatalomnak, a Vatikánnak, a pápának tartoznak engedelmességgel. Bár közvetlenül nem kapcsolódik a békés evolúcióhoz, de óriási morális, szociálpszichológiai kártétele miatt szeretnék utalni arra a folyamatos kampányra, amelyet Mao és követői a konfucianizmus ellen folytattak. A társadalom morális lezülése, a család- és közösség-centrikus felfogás helyett az individualizmus, az egoizmus eluralkodása a bűnözés drasztikus növekedése stb., amit folyamatosan bírál a kínai vezetés és a sajtó, a balosok pedig a reform és nyitási politika számlájára írják, Mao időszakában kezdődött. Az ázsiai „négy kis sárkány” tapasztalatai meggyőzően bizonyították, hogy a konfucianus etikának, értékeknek a gazdasági sikerben jelentős szerepe lehet, így Mao konfucianizmus elleni fellépésének gazdasági következményei is voltak.¹⁴

¹³ „Amint az incidens kirobbant, nagyon világossá vált számunkra, hogy a (külföldiek) propagandájának két fő pontja: a Kommunista Párt megdöntése és a szocialista rendszer lerombolása. Céljuk egy burzsoá köztársaság létesítése, amely totálisan a Nyugattól függ”. Uo. p. 12.; Az idézetet magyarul – kissé más fordításban – Polonyi Péter: *Mi történt? Tienanmen tér, '89.* Hírlapkiadó Vállalat, 1990, pp. 173, 174.

¹⁴ Az más lapra tartozik, hogy három évtized maoizmus nem volt képes igazán mélyrehatóan felvenni a küzdelmet sok évszázad konfucianizmussal, annak etikai tanításai tovább éltek a kínai emberekben, befolyásolták egymáshoz, a családhoz, a társadalomhoz fűződő viszonyukat.

Visszatérve a békés evolúciónak a vallással kapcsolatos vonatkozásaira megállapíthatjuk, hogy éppen a megélenkülő vallási tevékenység miatt bizonyos vallások, vallási tevékenységeik elnyomása csak keveset enyhült, különösen a katolikusoknak a Vatikánhoz hű, lényegében illegális szárnya, és a különböző hazai egyházak és szekták esetében. Az utóbbi jól példázza a Falunkung szekta esete, amellyel kapcsolatban több tényező zavarta a hatalmat.¹⁵ Egyrészt megdöbbenette létszámának gyors növekedése: az 1992-ben alapított szervezetnek alapítója szerint 1999-ben 100 millió tagja volt (valószínűleg igen eltúlozva, míg a kormányzat két millióról beszélt). A hatóságok számára aggasztóbb volt, hogy vezetői között egykori magas rangú hivatalnokok és katonák találhatók, de tagjai között is nagyon sok káder és párttag volt. A szekta tevékenysége a hatalom számára akkor vált végképp elfogadhatatlanná, amikor 1999 áprilisában a Tiltott város falai mellett egy sokezres néma tüntetést úgy tudtak megszervezni, hogy arról a hatóságoknak előzetesen nem volt tudomásuk. Ezen tényezők együttes hatására a maóista időszakra, a „kulturális forradalomra” emlékeztető átfogó kampány indult, amelynek eszköztára a legszélsőségesebb demagóg propagandától a tömeges üldözésig és sok ezer tag táborokba hurcolásáig és bebörtönzéséig terjedt. Mozgósították a társadalmat, az emberek vég nélküli gyűléseken ismételték a párt által megfogalmazott vádakat, a hatalom szoros ellenőrzése alatt álló vallások vezetői sorra tették meg elítélő nyilatkozataikat, miközben a megvádolt szervezet képviselői „természetesen” nem jutottak fórumhoz. A hatalom ismételten jelezte, hogy nem tűr el semmiféle autonóm, ellenőrizetlen, a hatalom struktúráján kívül elhelyezkedő társadalmi szervezkedést.

A „békés evolúció” veszélyének igazi fenyegető nagyságát a kínai vezetés számára a kelet-európai szocialista rendszerek összeomlása, a Szovjetunió felbomlása testesítette meg. Megítélésük szerint ezek a változások nem a rendszerek belső problémái, hanem jelentős mértékben e nyugati burzsoá stratégia miatt következtek be. A kínai párt konzervatívjai szerint ezért veszélyes a reform és különösen a nyitás politikája, mert teret nyithat a „békés evolúciónak” és a kapitalizmus restaurációjához vezethet. Teng Hsziao-ping ezzel szemben azt a következtetést vonta le, hogy csak a reformok és a nyitás politikájának folytatása mentheti meg a kommunizmust Kínában¹⁶

Végül – mivel a békés evolúció kiemelten kezelt területe a rendszerek demokratikus fejlődésének ösztönzése – külön figyelmet érdemel Tajvan (és bizonyos mértékig Hongkong)

¹⁵ Li Cheng: China in 1999. Seeking Common Ground at a Time of Tension and Conflict. *Asian Survey*, Vol. 40, No. 1. (2000), p. 124. *Far Eastern Economic Review* 1999. május 13. p. 40., augusztus 5. pp. 16-17., augusztus 19. 16-18.; *HVG*, 1999. július 31. pp. 37-39. stb.

¹⁶ Garver, John W.: The Chinese Communist Party and the Collapse of Soviet Communism. *The China Quarterly*, No. 133. (1993. március), pp. 1-26.

demokratizálódása. A rendszer szempontjából ez különösen veszélyesnek számít, mert ezzel szemben nem jöhet számításba a nyugati demokráciáknál használt hivatkozás a teljesen eltérő kulturális tradíciókra és történelmi tapasztalatokra. Korábban hasonló „veszélyforrás” volt a Tajvan és a KNK között kialakult óriási gazdasági különbség, amely a rendszerek eltérő hatékonyságára irányította a figyelmet. Az eltérő nagyságra, az amerikai segélyre stb. történő magyarázó hivatkozások kevésbé voltak meggyőzőek a kínai tömegek számára, a probléma élességén sokkal inkább tudott tompítani a több mint két évtizedes reform alatt elért gyors fejlődés. A politikai rendszerek területén viszont éppen ebben az időszakban nőttek meg óriási mértékben a különbségek.¹⁷ A demokratizálódás feltételei és szükségessége éppen a rendkívül sikeres, az országot a „négy kis sárkány” sorába emelő „gazdasági csoda” során teremtődtek meg. A kínai reform és nyitási politika hasonló gazdasági és társadalmi fejlődést, eredményeket produkál, a kínai vezetés azonban mereven elutasítja, hogy ennek a politikai szférára vonatkozóan levonja a következtetéseit. Külön ingerli őket, hogy Tajvan demokratizálódása bizonyos értelemben az egyesülés akadályává is vált, hiszen emiatt azt már nem lehet a két párt, a két elit közötti alkudozás mentén elképzelni.

A kínai vezetés tehát úgy érezheti, hogy számos eredője van a komoly fenyegetésnek tekintett békés evolúciónak, az összes ellene folytatott küzdelmet ezért igen komolyan veszi, és hosszú távra tervezi.¹⁸ Mivel az értelmiségiek és a diákok számítanak a békés evolúció fő célpontjainak, ezért külön kurzusokat indítottak számukra a marxizmus és Mao eszméi tanulmányozására, a „burzsoá liberalizmus” bírálatára. A vészesen elburjánzott korrupció elleni küzdelemnek is van kapcsolódása a békés evolúció elleni küzdelemhez, hiszen a korrupció kikezdi a rendszer tekintélyét, legitimitását, hozzájárul az emberek értékvesztéséhez, csalódottságához. Az egyik legnehezebben kezelhető problémának a tajvani hatás kezelése bizonyul. Ezért is tapasztalhatók időnként váratlan, ingerültségből fakadó reagálások Tajvan egyes lépéseire, a Tajvani szoroson keresztüli kapcsolatok egyes problémáira.

A kínai vezetés tisztában van azzal, hogy a reform és különösen a nyitási politika szükségszerű folytatása mellett a sokféle formában jelentkező külső hatás elkerülhetetlen, és azzal is, hogy ez ellen eredményesen a belső problémák és gondok megoldásával lehet harcolni. Ha a munkanélküliségtől a növekvő jövedelemkülönbségig, a korrupciótól a

¹⁷ Ismeretes, hogy a Kuomintang Tajvanon hosszú évtizedeken keresztül – folytatva korábbi szárazföldi gyakorlatát – egypárti diktatórikus rendszert működtetett, teljesen monopolizálva a hatalmat a kormányban, a fegyveres és a biztonsági erőkből; a párt és a kormányzat közötti határok elmosódottá váltak.

¹⁸ Li Peng akkori miniszterelnök 1991-ben figyelmeztetett: „A következő tíz évben a nemzetközi helyzet drámaian változni fog és így a külföldi ellenséges csoportok nem fognak véget vetni összeesküvésüknek, hogy Kínában elősegítsék a békés evolúciót.” Wen-hui: i. m. p. 14.

környezetkárosításig terjedő gondok szinte beláthatatlan halmazát képes megfelelően kezelni, akkor a békés evolúció formájában jelentkező külső veszély jelentősen csökkenthető.

A továbbiakban nem annyira a hatalom, hanem inkább az értelmiség különböző csoportjai által felvetett ideológiai áramlatokat, nézeteket érinteném, amelyek természetesen minden esetben kiváltották a vezetés reagálását.

Neo-autoritarianizmus

A neo-autoritarianizmus válaszként született az 1980-as évek második felére, a reformok következtében előállt, több szempontból válságjeleket mutató helyzetre. A mezőgazdasági reform meggyőző sikereit követően az 1984-ben elkezdett ún. városi reformok nagyon gyorsan számos ellentmondást hoztak felszínre. Az árrendszer kezdeti deregulációja után 1988 elején intézkedéseket hoztak a városi élelmiszer és iparcikkek árának szabaddá tételére, amely azonnal áremelkedéshez, 1949 óta nem tapasztalt inflációs tünetekhez vezetett. Hivatalosan az év során a kiskereskedelmi árindex növekedése meghaladta a 18 százalékot, ténylegesen megközelítette, sőt talán meghaladta a 30%-ot. Mivel az alapvető élelmiszerek árai növekedtek a legnagyobb mértékben, az infláció közvetlen hatással volt az életszínvonalra. További következménye a pánikszerű felvásárlás, árufelhalmozás, a bankok megrohanása, a betétállomány csökkenése volt. A „kétvágányú árrendszer”, vagyis a központilag szabályozott és a piaci árak együttélése számtalan visszaélésre adott lehetőséget, nagymértékben előidézőjévé vált a korrupció óriási mértékű elburjánzásának. A hivatalnokok, a pozíciójuk adta lehetőségeket kihasználva a hatósági áron vásárolt árucikkeket annak többszöröséért adták el a szabadpiacon. A párt és állami hivatalnokok, a hadsereg tisztjei spekuláció és nyereszkedés céljaira vállalkozások tízezreit hozták létre. Emellett rendkívüli mértékben elharapódtak a sikkasztás, a vesztegetés és más bűncselekmények.

Mindezek miatt érthetően nőtt az emberek elégedetlensége, úgy érezték, hogy a reformok nem a tömegeknek, hanem a magas rangú kádereknek hoznak előnyöket. Még olyan vélemények is megfogalmazódtak, hogy a rendszer korruptabb, mint a Kuomintang kormányzat volt az 1940-es években, ami azért volt különösen veszélyes, mert a propaganda évtizedeken keresztül azt véste az emberek fejébe, hogy a Csang Kaj-sek rendszer bukását jelentős mértékben a mérhetetlen korrupció idézte elő. A destabilizációval és társadalmi káosszal fenyegető helyzet megoldására mind a vezetés, mind az értelmiség alternatívát kezdett

keresni. Akkor még elvileg háromféle megoldási lehetőség kínálkozott¹⁹: Politikai demokratizálás és piacgazdaság megteremtése.²⁰ A központi tervezés és gazdálkodás helyreállítása.²¹ A neo-autoritarianizmus. Ennek javaslói úgy vélték, hogy Kínában a régi hatalom kudarcra hatalmi vákuumot hagyott maga után, amit egy erős, mindenható központi hatalommal kell betölteni, amely képes lesz végrehajtani a soron következő reformokat.

A neo-autoritarianizmus körüli vita már 1986-ban fellángolt, amikor egyetemi körökből többen felvetették az „erős ember” koncepcióját, mint amely megoldást jelent a tradicionális társadalomból a modernbe való átmenet folyamán.²² Ez az átmenet három szakaszban történik, amelyek közül az elsőt a tervezgazdálkodás és az autoritárius politika jellemzi, a második szakaszban a fejlődő árugazdaság párosul fél-autoritárius politikával, míg a harmadikban a fejlett árugazdaság és a decentralizált politika érvényesül. Az akkori vélemény szerint Kína az elsőből a másodikba való átmenetnél tart, így fél-autoritárius politikai vezetésre van szüksége, és nagy hiba lenne azonnal a harmadik szakaszba ugrani. Úgy érveltek, hogy mivel Kína erőforrásai szűkösek, piaci mechanizmusa tökéletlen és kulturális szintje alacsony, szükség van egy hatékony centralizált hatalomra. A koncepció körül igazán élénk eszmecsere és vita 1988-tól 1989 elejéig folyt, újságokban, folyóiratokban és az akadémiai intézetekben.

A téma felkeltette a legfelső vezetői körök érdeklődését is, Csao Ce-jang pártfőtitkár ösztönözte az erről szóló írások megjelenését és a hírek szerint állítólag 1989. március 6.-án azt mondta Teng Hsziao-pingnek:

„Van egy elmélet, a neo-autoritarianizmus a külföldi országokban, és a hazai teoretikus körök most vitatják ezt az elméletet. Ezen elmélet fő pontja, hogy az elmaradott országok modernizációs folyamatában kell lennie egy bizonyos szakasznak, amelyben a mozdító erőnek egy hatalommal rendelkező erős ember politikától kell jönnie, és a nyugati stílusú demokráciát nem kell elfogadni. Ez az én eszmém is.”²³ – reagált állítólag Teng.

¹⁹ Ting Gong - Feng Chen: Neo-Authoritarian Theory in Mainland China. *Issues and Studies*, No. 27. (1991. január), pp. 86-88.

²⁰ Az ezt javasló értelmiségiek a válság okát az elégtelen reformokban, Kína politikai és gazdasági intézményeiben látták. Szu Sao-cse, a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Marxizmus-Leninizmus-Mao Ce-tung Gondolatai Intézet akkori igazgatója 1986-ban egy amerikai tudósak azt mondta: „Amire ma Kínának szüksége van, az egy erős liberális vezető.” Sautman, Barry: Sirens of the Strongman: Neo-Authoritarianism in Recent Chinese political Theory. *The China Quarterly*, No. 129. (1992. március), p. 73.

²¹ A liberálisoknak a reformokat előrehajtani szándékozó elképzeléseivel szemben a konzervatívok akkor még lehetséges alternatívának látták a minden baj okának tekintett reformok visszacsinálását. Javasolták a kulturális forradalom előtti politikai rendszerhez való visszatérést, a reformprojektek teljes átstrukturálását és rendkívüli óvatosságot az esetleges új intézkedések esetében.

²² Wen-hui: i. m. pp. 3-5. Sautman, Barry: i. m. pp. 73-75.

²³ Sautman: i. m. p. 89.

1989 elején úgy tűnt, hogy ez hivatalosan elfogadott vezető ideológiává válik Kínában, és sok értelmiségi Tengben látta azt az erős embert, aki képes lenne az országot az átmenet nehézségein keresztülvezetni.

A nyugati tudósokat, elemzőket már régen foglalkoztatta a latin-amerikai (Brazília, Argentína, Chile) és az ázsiai „négy kis sárkány” (Dél-Korea, Tajvan, Hongkong, Szingapúr) gyors társadalmi-gazdasági fejlődésével összefüggésben a „bürokratikus autoritarianizmus”, az „elnyomó-fejlesztő rendszerek” problémája. Ezek rendszerint erős kormányokkal, autoriter hatalommal rendelkeztek, amelyek határozottan felszámoltak vagy elnyomtak minden potenciális ellensúlyozó erőt. Ezeket a munkákat, köztük Samuel Huntington *Political Order in Changing Societies* című könyvét, fordításban széles körben tanulmányozták Kínában. Utóbbit – bár művében nem használja az „autoritarianizmus” fogalmát – gyakran idézték, mint a neo-autoritarianizmus elméleti megalapozását. A kínai vitatkozó felek rámutattak, hogy a fejlődő országokban jelentős társadalmi és politikai instabilitás következett be azt követően, amikor a legegyszerűbb élelmiszer és egyéb alapszükségleteket sikerült kielégíteni. Ekkor a társadalom változásai, igényei jelentősen megnövekednek, több fogyasztási cikket, de emellett demokráciát, emberi jogokat stb. is kezdenek követelni, ami társadalmi nyugtalanságot idéz elő. Az ázsiai „négy kis sárkánynál” ez a feszültség az autoritárius kormányok miatt nem kerülhetett felszínre, így biztosítani tudták a fokozatos gazdasági fejlődést és a társadalmi-politikai stabilitást.

A neo-autoritarianizmus (amit az „elit uralmának”, „erős ember politikának” is neveztek) fő jellemzőit és feltevéseit a következőkben körvonalazták.²⁴ A fejlődő országok gyors iparosítása és a külvilággal intenzívebbé váló kapcsolata idején számos társadalmi probléma keletkezhet a munkanélküliségtől az infláción és növekvő jövedelem különbségeken át az emberek megnövekedett igényéig, amelyek destabilizáló hatásúak. Mivel a gazdasági és politikai stabilitás a gazdasági növekedés fontos előfeltétele, szükség van kényszerítő és elnyomó intézkedésekre, vagyis egy erős kormányzatra. Kínában az 1980-as években jelentkező társadalmi és gazdasági dezorganizációt a hatalom decentralizációja is előidézte. A neo-autoritarianizmus egy szükségszerű szakasz a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenet során, amely egyesíti a fél-piaci gazdaságot a „felvilágosult autokráciával”, amelyben modern eszmékkel felvértezett államférfiak elegendő erővel rendelkeznek a folyamat végrehajtásához. A demokrácia nem működne Kínában, mivel az emberek képzetlenek,

²⁴ Ting - Feng: i. m. pp. 89-91. Wen-hui: i. m. pp. 6-7.

nincsenek felkészülve a hatalom decentralizációjára.²⁵ Ugyanakkor azt a véleményt fogalmazzák meg, hogy a neo-autoritarianizmus a demokrácia új formája, egy „átmeneti demokratikus authoritarianizmus”. A demokratikus perspektíva hangsúlyozásával különböztették meg elsősorban a tradicionális authoritarianizmustól. A neo-autoritarianizmus lehetővé teszi az elit csoportjai közötti versengést, és azért demokratikus, mert ezek a versengő elitek demokratikus orientációjúak. Ez a demokrácia elit formája, amely tehát kizárja a tömegrészt, az ellenőrzés és kiegyensúlyozás a felsőszintű intézmények között áll fenn.

Amint az várható volt, az értelmiség jelentős része számára nagyon népszerűtlen volt a ideológia, különösen a fiatalabbak részéről ütközött erős ellenállásba. Az ország a totalitárius uralom hosszú évtizedeitől éppen szabadulni kezdett, a rendszer szélsőségesen elnyomó jellegéből ki akart törni. Azzal érveltek, hogy ez a megoldás a visszafordulást kockáztatja a reform előtti szituációhoz, az árugazdaság fejlődéséhez viszont demokratikus kormányzásra van szükség. A demokrácia nem szükségszerűen vezet rendetlenséghez és zűrzavarhoz. Az elmélet híveinek hivatkozása a „kulturális forradalomra” téves, mivel az nem a demokrácia terméke és megnyilvánulása volt, hanem éppen a centralizált államhatalomé és az egyes vezetők önkényes döntéséé. Kétségbe vonták, hogy a négy „kis sárkány” esetében szükségszerű összefüggés volt a látványos gazdasági haladás és az autoriter irányítás között, és szerintük az elmélet hívei alábecsülik ezeknél a gazdaság szabadságát, amely ezeknél, szemben Kínával, jelen volt.²⁶

Az ellenállás miatt a neo-autoritarianizmus híveinek ezért komoly érveket kellett felsorakoztatniuk elképzelésük elfogadtatására.²⁷ Mindenekelőtt arról próbáltak meggyőzni, hogy az nem ellentétes a demokráciával. A demokrácia fogalmának három, egymástól elválaszthatatlan vonatkozására utaltak: a demokrácia, mint rendszer, mint mozgalom és mint eljárások sorozata. A neo-autoritarianizmus véleményük szerint mozgalom, amelyen keresztül a demokráciát fokozatosan megvalósítják a hozzáértő vezetők. Ezek a demokratikusan orientált vezetők elősegítik a demokratikus eljárásokat. Amikor a demokrácia rendszerként formálisan létrejön, a neo-autoritarianizmus szükségtelenné válik és megszűnik. Igazán meggyőző érveket a pusztán állításon túl nem tudtak felsorakoztatni a demokratikus orientációjú fejlődésre, így ez ugyanúgy kérdéses, mint az a feltételezés, hogy a gazdasági reform által előidézett változások

²⁵ Ezért politikai romantizmussal jellemezték Szun Jat-szent, akinek elképzelése Nyugatról eredt, nem felelt meg Kína körülményeinek, ahol hiányzott egy erős középosztály.

²⁶ Sautman: i. m. 80-81. o.

²⁷ Ting - Feng: i. m. pp. 91-94.

demokratizáláshoz fognak vezetni.²⁸ A neo-autoritarianizmus híveinek egy másik állítása az volt, hogy az hozzájárul a piacgazdaság létrehozásához, amit a demokrácia előfeltételének tekintenek. A gazdasági érdekek pluralizmusa a piaci versenyen keresztül elősegítőjévé válik a politikai pluralizmusnak is. Véleményük szerint a piaci mechanizmus „láthatatlan kezének” létrejöttéhez először a neo-autoritarianizmus „látható kezének” irányítására van szükség, amely nemcsak az erőforrásokat képes hatékonyan mobilizálni, de meg tud akadályozni olyan negatív jelenségeket is, mint ezen erőforrások monopolizálása vagy a hatalmas jövedelem különbségek kialakulása. Az irányzat híveinek egy további érve egy erős középosztály szükségességéhez kapcsolódott, amit elég általánosan a piacgazdaság és a demokratikus fejlődés ösztönzőjének tekintenek. Kínában ilyen középosztály 1949 óta nem létezett, és véleményük szerint csak a neo-autoritarianizmus képes gazdasági reformokon keresztül gyorsan megteremteni és megerősíteni. A neo-autoritarianizmus tehát ebből a szempontból is „szükséges rossz”, amelyet azonban a demokratikus célok elérése érdekében el kell viselni. Végül, hivatkoztak Kelet-Ázsia újonnan iparosodott országainak történelmi példájára is, amelyek a gazdasági liberalizmus + politikai authoritarianizmus formulát követték. Ezek az országok olyan fejlesztési modellt mutatnak, ahol a centralizált kormány, egy neo-autoritárius hatalom képes volt az erőforrások hatékony mozgósítására. Kína jelen körülményei között tehát, a demokrácia csak luxus lenne, amely ráadásul társadalmi instabilitáshoz és káoszhoz vezetne.

A neo-autoritarianizmus egyik gyengesége abban rejlik, hogy – mint közbevetőleg már utaltam rá – nagyon sok fontos elméleti kérdést megválaszolatlanul hagyott.²⁹ Nem voltak képesek alátámasztani állításukat, hogy az authoritarianizmus szükségszerűen demokráciához vezetne. Mi lenne a garancia arra, hogy egy erősebb vezető nem válik diktátorrá? Hogy az új autoritarizmus nem vezet még erősebb authoritarianizmushoz, sőt ismét totalitarianizmushoz? A kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok példájára való hivatkozásnál nem vették figyelembe, hogy Kína viszonyai lényegesen különböznek az ottani autoritárius struktúráktól: a politikai és a gazdasági hatalom nagymértékben egyesül a Kínai kommunista Pártban; a politikai szintér meghatározó vonása a hatalmat megtestesítő bürokrácia, ami nagyon megnehezíti a politikai és gazdasági hatalom szétválasztását; autonóm, szervezett érdekek a társadalomban gyakorlatilag 1949 óta nem léteztek. Kínában tehát a neo-autoritárius javaslatokkal szemben éppen a párt és a kormány, a bürokrácia és a gazdaság, az

²⁸ Erre ld. Pearson, Margaret M.: *China's New Business Elite. The Political Consequences of Economic Reform.* University of California Press, 1997.

²⁹ Ting - Feng: i. m. pp. 95-96.

állam és a társadalom további szétválasztására lenne szükség. Ezeket a célokat egyébként a reformcélok tartalmazták, csak a megvalósításukban volt késlekedés, különösen a szóban forgó 1980-as években. Az erős személyi hatalom, centralizált politikai intézmények támogatásával nem nyújtana megoldást ezekre.

A neo-autoritarianizmus további komoly problémája azzal függött össze, hogy bizonyos mértékig az 1980-as évek végi hatalmi küzdelemhez kapcsolódott, ami a reform hívei és a konzervatív erők között folyt. Az irányzat javasloi lényegében a két tábor közötti szakadékot akarták áthidalni, mindkettő igényeit ki akarták elégíteni: hangsúlyozták a reformok szükségességét és a demokratikus végcél, ugyanakkor vonakodtak a politikai intézményekhez hozzányúlni attól való félelmükben, hogy felingerlik a konzervatívokat. Ennek következtében mindkét oldal bírálta és elutasította.

Feltétlenül utalni kell arra, hogy a vita jelezte, a vezető értelmiségiek milyen mértékben távolodtak el a marxizmustól, a marxista kategóriáktól, tették magukévá a nyugati liberális és konzervatív tudósok eszméit, ideológiai bázisát. Abban is lényegében egyeztek a vitázó felek, hogy Kínában végső soron olyan politikai rendszerre van szükség, amely biztosítja a szabadságot a privatizált gazdaság értelmében, és a demokráciát, mint az elitek politikai versengését.

Azt nehéz, gyakorlatilag lehetetlen megmondani, hogy a neo-autoritarianizmusnak milyen kapcsolata volt az 1989 tavaszi demokrácia mozgalommal. Az viszont tény, hogy június 4, a Tienanmen téri véres leszámolás után a körülötte folyó viták elhallgattak, amiben nem kis szerepet játszott, hogy a vezetés akkor ezt „burzsoá liberalizmusnak” bélyegezte. Annál is inkább támadták, mert feltételezték, hogy a bűnbakká tett pártfőtitkár, Csao Ce-jang személyi hatalma növelésére használta fel a neo-autoritarianizmust.³⁰ Ezt ugyanúgy nem bizonyították, mint a volt pártfőtitkár ellen felhozott több más vádat sem. A véres leszámolás mindenesetre azt bizonyította, hogy mennyire veszélyes és antidemokratikus egy autoritárius hatalomra, egy erőskezű vezetőre vonatkozó elképzelés. Ezt a neo-autoritarianizmus több támogatója is felismerte, és a kínai rendszer bírálóiává váltak – többnyire külföldön. A megváltozott körülmények között a neo-autoritarianizmus egy új irányzatnak, a neo-konzervatívizmusnak adta át a helyét.

³⁰ Uo. p. 97.

Neo-konzervatívizmus

A neo-konzervatív irányzat lényegesen eltérő helyzetben keletkezett, mint a neo-autoritarianizmus.³¹ Az egyik fő tényező természetesen az 1989-es demokrácia mozgalom és az azt lezáró véres leszámolás volt. Ez a radikális demokratikus álláspontot képviselők visszavonulását eredményezte, lezárultak a demokráciáról folytatott viták, az ezen véleményen levők közül sokan elhagyni kényszerültek az országot. A liberális demokratikus eszméknek fórumot teremtő újságokat, folyóiratokat felszámolták (országosan ezek száma több mint százra rúgott). Nagyon sokan a megtorlástól való félelmükben vonultak vissza, némultak el, így az 1992 elejéig tartó időszak a reformok kezdete óta az értelmiség számára a legnyomasztóbb periódus volt.

A kínai vezetést és az értelmiségi közvéleményt megrázkódtató eseménysorozat volt – mint már említettem – a kommunista rendszerek összeomlása, a Szovjetunió felbomlása. Érthető módon az okok keresése lényeges feladat volt, de a hangsúly elsősorban a különbségekre helyeződött, mind a rendszerek jellemzőit, mind a megtett út tapasztalatait tekintve, mintegy annak alátámasztásául, hogy Kína rendszerét nem fenyegeti hasonló sors. Ezt kiegészítendő, elemzésre várt mindennek a nemzetközi következménye, a bipoláris világ vége, hogy Kína „egyedül maradt” a szintéren az egyetlen szuperhatalom Egyesült Államokkal, amelytől a rendszert és az ideológiát tekintve a legtávolabb állt, amellyel a legtöbb konfliktusa volt és számos ütközési és súrlódási felülete a jelenben, és amely ráadásul az Öböl-háborúban bizonyította ijesztő katonai fölényét.

A reformok megtorpanásában, az értelmiségi viták elhalkulásában Teng Hsziao-ping 1992 év eleji nevezetes utazása hozott gyors és látványos változást, amikor sorra látogatta a gazdasági reformban addig is élenjáró déli városokat és különleges gazdasági övezeteket. Utazása során tett kijelentéseiben erőteljesen szorgalmazta a reform és nyitás politikájának folytatását, a minél gyorsabb ütemet, mert a „lassú fejlődés nem szocializmus”. Kifejtette továbbá, hogy a piacgazdaság nem egyenlő a kapitalizmussal és a tervgazdaság sem jelenti a fő megkülönböztető vonást a két rendszer között, és kiállt a kapitalista módszerek átvétele mellett, mert az önmagában nem jelenti a kapitalista út követését. Teng ösztönző szavainak hatására a gazdaság fejlődése meglódult, a reformok is fokozatosan ismét lendületet nyertek, a külföldi működőtőke pedig soha nem látott nagyságrendben, lavinaszerűen kezdett beáramlani az országba. Mindezzel párhuzamosan a reformellenes konzervatívok, akik 1989 óta

nyilvánvaló offenzívában voltak, háttérbe szorultak. Az értelmiségi körök is ocsúdni kezdtek bénultságukból, amelynek egyik feltűnő jele volt, hogy pár éven belül tucatjával jelentek meg új periodikák, amelyek közül néhány nagyon gyorsan népszerűvé vált az értelmiség soraiban. Az sem mellékes körülmény, hogy ezek természetesen kormányzati jóváhagyással, de magántőke finanszírozásával jelentek meg és nem hivatalos véleményt fejtettek ki.³² Ezek a periodikák hamarosan a neokonzervatív írások fórumává váltak, a hivatalos publikációkkal alapvetően megegyező nézeteket képviselve. Az nyilvánvaló, hogy a liberális demokratikus eszmék eltűnése jelentős mértékben a hivatalos cenzúrának volt köszönhető, de azt nem lehet mondani, hogy az értelmiség csak kényszer hatására fordult a neokonzervatív eszmék felé.

A neokonzervatív gondolat széleskörű elfogadása egyúttal tükrözte az elfordulást a liberális demokráciától, amelynek a bírálata már a neo-autoritarianizmussal elkezdődött. Ezt felerősítette és igazolta az a káosz és instabilitás, gazdasági visszaesés, ami a kelet-európai és a szovjet rezsimek váltása után ott bekövetkezett. Az értelmiség jelentős részének szemében ez megkérdőjelezte a demokrácia értékét és hasznosságát, illetve Kínára nézve elutasították a változást, ha az hasonlóan káosszal, etnikai háborúkkal, tömeges munkanélküliséggel jár együtt. A neokonzervatív eszmék felé fordulást azonban Kína belső problémái is magyarázták, amelyek különösen 1992, a reformok felgyorsulása után fokozottabban jelentkeztek. Jórészt ugyanazon gondokról van szó, amelyek már a megelőző évtizedben is jelen voltak: korrupció, növekvő jövedelem különbségek, munkanélküliség, a parasztok tömeges beáramlása a városokba stb., amelyek együttesen destabilizáló hatásúak voltak. Az emiatt növekvő aggodalmak nemcsak az addig is a keménykezű vezetést támogatókat, hanem nagyon sok demokratikus elkötelezettségű értelmiségit is a neokonzervatív álláspont hívévé tett. A neokonzervativizmus így az 1990-es években sokkal szélesebb körű támogatást élvezett, mint a neo-autoritarianizmus az 1980-as években.

Az értelmiség társadalmi helyzetének, hanyatló státuszának is szerepe volt ebben az eszmeváltásban.³³ Egy gyors ütemben anyagiassá váló, a pénzhajzába belemerülő társadalomban találták magukat, amelyben jövedelmük – és így presztízsük is – egyre inkább lemaradt, relatíve szegénnyé váltak. Az értelmiség korábban a radikális reformoktól várta helyzete javulását, de ebben csalódnia kellett, ezért elfordult azoktól. A maói időszakban, különösen a kulturális forradalom idején az értelmiséget visszatérő kampányokban üldözték,

³¹ Fewsmith, Joseph: Neoconservatism and the End of the Dengist Era. *Asian Survey*, Vol. 35. No. 7. (1995), pp. 635-651.

³² Feng Chen: Order and Stability in Social Transition: Neoconservative Political Thought in Post-1989 China. *The China Quarterly*, No. 151. (1997. szeptember), pp. 595-596.

³³ Uo. p. 597.

társadalmi presztízszük, anyagi megbecsülésük igen alacsony volt. Ez is magyarázza lelkesedésüket a tengeri reformok iránt, amelyektől helyzetük gyors megváltozását remélték. Ebben csalódva, akik megtehették, az üzleti világ felé fordultak, ahogy a kínaiak mondják „beugrottak a tengerbe”. Az ily módon érvényesülni tudó értelmiségiek nemcsak elfordultak a politikától, hanem a hatalom által az egyik legfontosabb értéként kezelt társadalmi és politikai stabilitás támogatóivá váltak. Valószínűleg semmiképpen sem tekinthető gyakorinak, de volt olyan egykori résztvevője is az 1989-es Tienanmen téri eseményeknek, aki visszatekintve (1997-ben) így írt:

„Kezdetben sok ember, beleértve magamat, nem értette meg a kormányzat által végrehajtott akciót [utalás a katonai leszámolásra]. De az idő fokozatosan enyhített mindent...Végül is Kína elkerülte a felbomlást, amint az azóta a Szovjetunióban történt. Azonkívül a kínai gazdaság napról-napra jobbá válik. Szabadon megválaszthatjuk karrierünket és mehetünk külföldre tanulni. Ami inkább izgat minket, az a személyes karrier kilátások. Mindenki realistává válik: lakás, pénz, gyerekek és karrierek többet számítanak, mint az üres demokrácia és szabadság”.³⁴

Voltak olyan értelmiségiek, akik a neokonzervativizmusban a realizmus és pragmatizmus győzelmét látták a politikai romanticizmus és idealizmus felett. Úgy vélték, hogy empirikus orientációjuk megalapozottabbá teszi eszméiket, amelyek így jobban megfelelnek Kína valóságának. Érveik bizonyos realista politikai gondolkodást tükröztek, különösen hogy a fent érintett belső és külső változásokra, problémákra kerestek választ.

A neokonzervativizmus egyik jellemzője, amely rokonította a neo-autoritarianizmussal, a radikális demokratikus nézetek kritikája, az azonnali demokratikus változás elutasítása, csak még határozottabb módon. A radikalizmus, beleértve a demokratikus radikalizmust a XIX. század vége óta különböző formákban jelentkezett a kínai történelemben, és a kínai értelmiségi gondolkodás fontos jellemzőjévé vált. Ez a politikai romanticizmus és radikalizmus nem egyszer, legutóbb 1989-ben súlyos, keserű következményekkel járó konfliktusba került a politikai renddel és a reformok realista logikájával – vélték a neokonzervatív álláspontot képviselőik.³⁵ A ideológia képviselői között volt, aki meglehetősen furcsa módon a „kulturális forradalmat”, mint kudarcot vallott demokráciát hozta fel érveként, arra utalva, hogy a demokrácia inkább romboló, mint építő lehet olyan emberek kezében, akiknek nincs demokratikus meggyőződésük, és képességük annak gyakorlására. Ha a demokratikus tömegmozgalmak beavatkoznak az országos politikába, mint történt az a „kulturális

³⁴ Uo. p. 597.

³⁵ Ezekre ld. Chen: i. m. pp. 598-602.

forradalomban” és a Tienanmen téren, az csak kedvezőtlen kimenetelű lehet. A fejtegetését azzal zárta, hogy a kínai népnek a jelen szakaszban arra van szüksége, hogy kormányozzák, és nincs meg az a képessége, hogy kormányozzon.

A neokonzervatívok egyik visszatérő témája a radikális reformerek bírálata, akiket ugyanolyan dogmatikusnak, a valóságtól elszakadtnak tartottak, mint a „nagy ugrás” és a „kulturális forradalom” balos radikálisait. Az egyetlen különbség, hogy az előbbieket tévedésük inkább „jobbos”, míg az utóbbiaké „balos” volt. Míg a múltban a „kapitalizmus farkát” akarták levágni, most ugyanezt akarják tenni a „szocializmus farkával”³⁶

Arra is rámutattak, hogy a kínai értelmiség túlságosan gyenge, arra való képtelensége, hogy a demokratikus változás közvetítője, ügynöke legyen, szintén reménytelenné teszi a demokráciát. Az értelmiség hajlamos a fanatikus radikalizmusra, amint a „kulturális forradalom” mutatta, hiányzik a felelősségérzete, amikor a pártot és a kormányt bírálja, mint 1957-ben vagy 1989-ben.³⁷ Az értelmiség demokrácia követelése így csak egy szűk értelmiségi elit érdekeit tükrözi és semmi közük a népesség nagy többségéhez. Röviden tehát, amikor az értelmiség radikális része a nyugati stílusú demokráciát szorgalmazza, figyelmen kívül hagyja Kína sajátos történelmi, társadalmi és kulturális jellemzőit, azt a tényt, hogy az országban nincsenek meg a liberális demokrácia objektív és szubjektív feltételei. Ebből következően a neokonzervatív gondolkodók a fennálló rendszert támogatták és változásokat csak a meglévő intézményrendszeren belül fogadtak el. Ez elsősorban a meglévő intézmények funkcióinak kibővítését és javítását jelentette számukra. Az intézményrendszer és működését tekintve a kelet-ázsiai stílusú autoritarianizmus intézményeit és jellemzőit látták követendőnek, amelynek jellemzőit a következőkben látták: piacgazdaság, az állam dominanciája a társadalom felett, a nacionalizmust és a kollektívizmust vegyítő ideológia, erős végrehajtó és gyenge törvényhozó hatalom.

A neokonzervatívok legfontosabb törekvése a társadalmi, politikai stabilitás, szoros társadalmi ellenőrzés, erős központi hatalom. A liberális demokráciánál is egyik fő kifogásuk a központi hatalom gyengülése, de az adott kínai viszonyok is táplálták aggodalmukat a központi hatalomnak a helyiek javára bekövetkező hanyatlása miatt. A központi hatalom gyengülése három formában jelentkezett: csökkent a makrogazdasági szabályozó és ellenőrző szerepe; az erőforrások egyenlőtlen eltolódása a helyi kormányokhoz; az állam pénzügyi

³⁶ Fewsmith: i. m. p. 641.

³⁷ Ezek a kijelentések utalások azokra a megalapozatlan nézetekre, amelyek a „kulturális forradalmat” értelmiségi akcióként próbálják beállítani. Az inkább csak furcsaság, hogy a neokonzervatívok szinte „visszaböfögik” a nyugati értelmiség korabeli, különösen 1968-ban hangoztatott véleményét, amelyek a kínai „kulturális forradalmat” úgy ábrázolták, mint kísérletet a „nagy demokrácia” megvalósítására.

kapacitásainak hanyatlása. A központi hatalom elszegényedett, nagyon sok hatalom és erőforrás átkerült a tartományokhoz, ami felvetette a regionális széttagolódás veszélyét. A piacgazdaság kiépülésével, a kötelező tervutasítások hatókörének gyorsütemű szűkülésével, az egyre inkább piaci árszabályozással egyébként is szűkült az állam gazdaságirányító szerepe, bár még igen komoly befolyásoló eszközökkel rendelkezett (elegendő arra utalni, hogy szinte egyik évről a másikra képes volt megfékezni az inflációt).

Egy 1993-ban készült kutatói jelentés, amely az „állami kapacitás” fogalmát használta és a kínai kormány fiskális elvonó képességét vizsgálta, felkeltette a csúcsvezetés figyelmét is, mivel felhívta a figyelmet arra a riasztó tényre, hogy a központi kormány bevételei 1986 és 1991 között a GNP minden 1%-os növekedése nyomán csak 0,66%-kal növekedtek.³⁸ A jelentés megoldásként egy intervencionalista állami magatartást javasolt, a kormány aktívabb szerepvállalását a piaci mechanizmusok szabályozásában, a különböző érdekek konfliktusaiban a döntőbírói szerep felvállalását. Az erős központi kormánynak tehát stabilizáló szerepet kell játszania a piacgazdaságba való átmenetben.

A reformok 1992 utáni fellendülése a neokonzervatívok szerint csak növelte a gondokat, ezért elleneztek a tenger reformok újjáélesztését. Ebben jelentős szerepet vállalt Csen Jüan, a központi bank alkormányzója, az idős pártvezető, Csen Jün fia. Cikkeiben bírálta a központi hatalom gyengülését, amely egészségtelen gazdaságilag és destabilizáló politikailag. A terv és a piac viszonyáról szólva a piac szabályozásának szükségességét, a tervezés szerepének erősítését hangsúlyozta. A neokonzervatív gazdasági gondolkodásnak az mindenképpen új vonása volt – a hagyományos konzervatív állásponthoz képest – a piaci erők szélesebb és fontosabb szerepének elfogadása, a korszerű gazdasági fogalmak alkalmazása, amit sokkal inkább jellemzett a nyugati piacgazdasági felfogás – korlátozott és kritikus – átvétele, mint a hagyományos marxista politikai gazdaságtané.³⁹

A fennálló rend védelme a neokonzervatív eszmék középpontjában helyezkedik el, minden lehetséges eszközzel a társadalmi stabilitás fenntartására kell törekedni. Ez nem azt jelenti, hogy abszolút módon elutasították a változást, a reformokat, de úgy érveltek, hogy ezeknek inkább mennyiségieknek kell lenniük, mint minőségieknek. Az emberek többsége nem élne jobban, ellenkezőleg, ha a fennálló rend összeomlana. Mindenekelőtt a „strukturális

³⁸ Az „állami kapacitásban” a reformok kezdete óta gyors csökkenés következett be, a fent említett aránytalan növekedés miatt az állam GNP-hez viszonyított pénzügyi bevételei az 1978-as 31,2%-ról 1992-re 14,7%-ra csökkentek. A jelentés készítői a trend folytatása esetén úgy becsülték, hogy 2000-ben ez már csak 11,3% lesz, ami az egyik legalacsonyabb a világon. Ennek következtében csökken az állam makrogazdasági ellenőrzése, ami a neokonzervatívok megítélése szerint a központi hatalom hanyatlását, dezintegrációt, az ország széttagolódásának veszélyét idézi elő. Uo. p. 630.

³⁹ Uo. pp. 639-641.

stabilitás” fenntartásának fontosságát hangsúlyozták, amelyet a múltban elsősorban a párt mindenható jelenlétével, minden eltérő nézet és vélemény felszámolásával biztosított, a piacgazdasággal differenciálódó társadalomban azonban ez kevésbé hatékonyá vált. Ezért a neokonzervatívok között voltak olyanok, akik azon a véleményen voltak, hogy a hosszú távú strukturális stabilitás érdekében az eltérő érdekeket a párt irányításával bele kell foglalni a rendszerbe, szabadabbá kell tenni a különböző vélemények artikulálásának csatornáit, toleránsabban viselkedni a tüntetésekkel szemben. Megjegyezhetjük, hogy a különböző, rendszerint helyi érdekűtközések miatti tüntetések, a különböző munkakonfliktusok és sztrájkok – már az idő tájt is – évente több ezres nagyságrendben fordultak elő. A rendszer stabilitását és legitimitációját a neokonzervatívok is a gazdaság teljesítményéhez kötik, amely a már említett módon biztosítja a népesség támogatását. Ugyanakkor ebből a szempontból kategorikusan elutasították a részvételi politikát, amely szélsőségeknek adna teret, fokozná a társadalmi megosztottságot., így különösen veszélyes lenne a fennálló rendre.

A társadalom integrálása, egysége szempontjából a neokonzervatív gondolkodók egyöntetűen hangsúlyozzák az ideológia fontosságát, újjáépítését, egy közös hitrendszer kialakítását.⁴⁰ A társadalomban jelentkező számos bajt, az általános morális leromlást a hivatalos ideológia hanyatlásának, a közös értékrend hiányának tulajdonítják. Egyesek szerint a kínai kommunizmus két pillérének a bolsevik forradalmat és Jenan barlangjait kell tekinteni. Utóbbival összefüggésben felszólítanak Mao öröksége pozitív újraértékelésére, gondolati rendszere továbbfejlesztésére. Ezzel támaszkodnak, és egyúttal tápot is adnak a kínai társadalom bizonyos, a reformok által hátrányosan érintett rétegeiben meglevő Mao nosztalgiának. Ez alapot adott egy új-balos felfogásnak, amely bizonyos megszorításokkal a Maóhoz való visszatérést képviselte.⁴¹ A baloldaliak attól féltek, hogy a kiterjedt reformok és az ellenőrizetlen értelmiségi liberalizáció a hivatalos doktrínák túlságosan mélyreható revízióját fogják előidézni, és végül aláássák a párt hatalmát. 1995 és 1997 között hosszú tanulmányokat jelentettek meg, rámutatva a reformok veszélyes következményeire, a köztulajdon aláadására, új kizsákmányoló osztályok megjelenésére, a KKP morális lezűllésére. Nem kívántak visszatérni a „kulturális forradalom” ultrabalos körülményeihez, de azzal érveltek, hogy Mao szocializmusa Kína sajátos körülményeiből nőtt ki, ezért az ország számára jobban megfelelő fejlődési modell, mint bármely nyugati változat. Ideológiailag elfogadhatatlannak és a

⁴⁰ Uo. pp. 642-645. Chen: i.m. pp. 607-610.

⁴¹ Misra, Kalpana: Neo-left and neo-right in post-Tiananmen China. *Asian Survey*, Vol. XLIII. No. 5. (2003), pp. 717-744.

társadalmi-politikai stabilitásra a legnagyobb veszélyforrásnak a növekvő jövedelem egyenlőtlenséget tartották.

A tengeri reformok nagy vitalitást adtak a gazdaságnak, de nem tudták betölteni azt az ideológiai űrt, amelyet nem kis mértékben a maoizmus lerombolása hagyott hátra. Az 1980-as évek elején Szu Sao-cse és mások ezt a marxizmus újraértelmezésével és humanista fogalmakkal akarták betölteni. Erre azonban már az 1983-as „szellemi szennyeződés” elleni kampány csapást mért. Most az ideológiai űr kitöltésére az egyik legalkalmasabbnak a nacionalizmust tartják.⁴² Annyit mindenesetre említeni érdemes, hogy a neokonzervatívok közül egyesek a sovinizmus veszélyére, a hanok és a nemzeti kisebbségek kapcsolatának károsítására utalva a nacionalizmus helyett a hazafiságot hangsúlyozzák, bár a köztük levő különbséget, különösen a külügyekben, nem teszik világossá. Közülük többen a nacionalizmust a hazai kultúrából eredeztetik, amelynek lényegét sok szempontból a konfucianizmus foglalta magába, így ennek megítélése a kulturális, nemzeti identitás szempontjából is lényeges kérdés.⁴³

Míg a konfucianizmus a május 4 mozgalom radikálisai számára Kína elmaradottságának és gyengeségének egyik fő okozója volt, az 1990-es évek neokonzervatívjai úgy látják, hogy nem lehet egyszerűen „modernizáció-ellenesnek” beállítani. A konfucianus tradíció, különösen morál kódexe és a társadalmi felelősség érzésének kiemelése megfelelő alapokat nyújtanak Kína kulturális identitásának újjáépítéséhez. A tradicionális kínai kultúra és a konfucianizmus újrafelfedezésében a neokonzervatívok mellé a legfelső kínai vezetők is felsorakoztak. 1995-ben Konfucius 2425. születésnapján rendezett konferencián megjelentek politikai bizottsági tagok is, akik beszédeikben pozitív erőként dicsérték a konfucianizmust, amely képes egyesíteni a kínai nemzetet és erősíteni a szocialista szellemi civilizációt. Magas rangú kommunista vezetők először jelentek meg ilyen alkalomkor. Nyugati elemzők és újságírók felfigyeltek arra, hogy kínai vezetők, beleértve Csiang Ce-min korábbi pártfőtitkár államfőt, beszédeiben egyre gyakrabban alkalmaztak Konfucius idézeteket, illetve hivatkoztak pozitív módon a konfucianizmusra.

A neo-konzervatívizmus az 1990-es években azonosította magát egy, a fokozatos átalakulást támogató állásponttal, amelyben speciális helyet biztosítanak a hazai hagyományos értékeknek. Mint egy kínai történész egyetértően írta 1997-ben:

⁴² Mivel ennek kérdésköre messze meghaladja a neokonzervatív irányzat kereteit, ezzel külön kívánok foglalkozni.

„A neo-konzervativizmus a XX. században valójában olyan konzervativizmus, amely a modernizációra és transzformációra irányul. Lényegesen különbözik a tradicionális fundamentalista konzervativizmustól, amely tisztelettel tekintett a hagyományos társadalmi-kulturális rendre mint megváltoztathatatlanra és eretnecséggé ellenezett bármi változást. A neo-konzervativizmus ezzel szemben a hagyományt nemzeti kollektív tapasztalatnak látja, és ezt, mint a fokozatos társadalmi átalakulás alapját akarja megerősíteni. A neo-konzervativizmus reakcióként jön létre, a radikalizmussal szemben a kínai modernizáció folyamatában.”⁴⁴

A neo-konzervativizmus tehát egy sajátos szituációban született ideológiai irányzat, amely sok vonásában hasonlít a hivatalos hatalmi ideológiára, azt támogatja, más esetekben attól eltér. Az előzőre példaként említhető a liberális demokratikus eszmék bírálata azzal az „árnyalatnyi” különbséggel, hogy míg a neokonzervatívok azért bírálják, mert megvalósíthatatlannak tartják, a hivatalos megítélés szerint összeesküvő, és célja a rendszer megdöntése. A véleményeltérésre felhozható a forradalom témájának megítélése: míg a neokonzervatívok a radikalizmus elítélését erre is kiterjesztik és inkább destruktív, mint építő erőnek tartják, a hivatalos ideológia ezt semmiképpen nem tudja elfogadni, hiszen ez nemcsak a kanonizált marxizmussal (és Mao eszméivel) ellentétes, hanem a rendszer legitimitását is kikezdi. A neokonzervatívok ráéreztek arra a paradox jelenségre, hogy egy rendszer, amely a rendet és stabilitást az egyik leginkább prioritást élvező értéként kezeli, ragaszkodik a radikális tradícióhoz, amely azonban könnyen a rendszer ellen fordulhat, mint ez szerintük bekövetkezett 1989-ben. Ugyanakkor a hivatalos vonaltól való kisebb-nagyobb eltérései ellenére vitathatatlan, hogy a neokonzervativizmus a jelen rendszer javára van, annak támogatója. Bizonyos értelemben vett konszenzust képvisel a kommunista vezetés és az értelmiség egy jelentős része között az ország jövőjére és a reformok folytatására vonatkozóan. Befolyását növeli a hivatalos ideológia szegényedése, kiüresedése, így alapvetően szövetségese a hivatalos pragmatizmusnak.

(a második rész a Kül-Világ 2008/1. számában fog megjelenni – a szerk. megjegyzés.)

⁴³ Gyeljuszin: Konfucij na szluzsbe kitajszkogo szocializma. in: Gyeljuszin, L. (szerk.): i.m. pp. 264-274.

⁴⁴ Mísra: i.m. p. 735.